

Вечните теми на
православието:
Патриарх Евтимий
и Евтимий Зигавин
за иконоборството
(езикови аспекти)*

Вечные темы
православия:
Патриарх Евфимий
и Евфимий Зигабен
об иконоборчестве
(языковые аспекты)

**Марияна Цибранска-
Костова**

Институт за български език БАН,
София, България

**Марияна Цибранска-
Костова**

Институт българского языка БАН,
София, Болгария

Резюме

Авторът си поставя за цел да анализира езиковото изражение на иконоборството, отразено в „Похвалното слово за Йоан Поливотски“ от Патриарх Евтимий и титула *Κατὰ εἰκονομάχων* от славянския превод на „Паноплия Догматика“ на Евтимий Зигавин. Двата източника се отличават със специфични черти за всеки от тях, което изключва възможността за търсене на пряка езиково-текстологична съотнесеност, но позволява да се говори за обща тематична рамка и общи езикови тенденции. Творбата на Патриарх Евтимий се стреми да постигне морално-политическо единство пред

* Авторката изразява благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между БАН и Румънската академия.

Цитиране: Цибранска-Костова М. (2022) Вечните теми на православието: Патриарх Евтимий и Евтимий Зигавин за иконоборството (езикови аспекти). *Slověne*, Vol. 11, № 2, p. 68–91.

Citation: Tsibranska-Kostova M. (2022) The Eternal Topics of Orthodoxy: Patriarch Euthymios and Euthymios Zigabenos about Iconoclasm (Linguistic Aspects). *Slověne*, Vol. 11, № 2, p. 68–91.

DOI: 10.31168/2305-6754.2022.11.2.4

османската заплаха за Балканите. Преводът на „Паноплията“ в началото на XV в. е духовен отговор на атонското монашество в същия исторически момент. Актуализацията на темата за иконоборството именно през втората половина на XIV в. — началото на XV в. не е случайна. Книжовното наследство на православие винаги е било всеоръжие в отстояването на духовните ценности и фактор в консолидацията между народ, владетел и религия в превратни исторически моменти. За доказване на тази теза се правят лексикални сравнения в лексикона срещу иконоборството от двете творби по ключови семантични полета: наименования на иконоборците, семантичните редове икона-идол; думи термини, сложни думи и др. Като приложение се издава наборният текст на единствения запазен препис от титла за иконоборците в славянски превод по ръкопис *Ms. Slav. BAR 296* от Библиотеката на Румънската академия.

Ключови думи

иконаборство, Похвално слово за Йоан Поливотски, Паноплия Догматика

Резюме

Целью статьи является анализ лингвистического выражения иконоборчества, отраженного в «Слове похвальном Иоанну Поливотскому» Патриарха Евфимия и в титуле *Κατὰ εἰκονομάχων* из славянского перевода «Паноплии догматики» Евфимия Зигабена. Для каждого из двух источников характерны особенности, что исключает возможность поиска прямой лингвистекстологической корреляции, но позволяет говорить об общих тематических рамках и общих лингвистических тенденциях. Слово Патриарха Евфимия направлено на достижение морального и политического единства перед лицом Османской угрозы Балканам. Перевод Паноплии в начале XV века — это духовный отклик афонского монашества того же исторического момента. Актуализация темы иконоборчества во второй половине XIV — начале XV века не случайна. Литературное наследие православия всегда было орудием защиты духовных ценностей и фактором консолидации людей, правителя и религии в сложные исторические моменты. Для подтверждения этого тезиса делаются лексические сравнения в лексиконе против иконоборчества двух произведений, сгруппированные по ключевым семантическим полям: названия иконоборцев, семантические ряды икона-идол; слова-термины, сложные слова и т. д. В качестве приложения публикуется единственная сохранившаяся копия титула иконоборцев в славянском переводе из рукописи *Ms. Slav. BAR 296* в библиотеке Румынской академии.

Ключевые слова

иконаборчество, Слово похвальное Иоанну Поливотскому, Паноплия Догматика

Тринадесетте оригинални произведения, излезли под перото на Патриарх Евтимий, са всепризнати исторически и лингвистични извори, независимо от ограничителните жанрови стандарти, които налагат аги-

ографията и ораторската проза. Известно е, че две от тези произведения се отличават със своя антиеретически дискурс – „Житието на Иларион Мъгленски и Похвалното слово за Йоан Поливотски“. В съответствие с това именно в тези творби се срещат най-важните конфесионално-религиозни термини за ереси, характерни в цялост за Евтимиевото творчество. Така в „Житието“ се говори основно за ересите на манихеите, богомилите и арменците монофизити (възможно е да са били павликяни, с които мъгленският архипастир се е сблъскал в своя диоцез в западните владения на Византийската империя при управлението на Мануил I Комнин 1143–1180). Съответстващите производни термини са армени, арменскъ, богомилскъ, манихейскъ [РПЕ, 1: 35, 352], към които от „Второто послание към Никодим Тисмански“ се добавя единствената употреба на съчетанието (въпасти) въ маллѣианскъ ересь, което разглежда масалианството като неканонично отклонение в монашеска среда [Ibid.: 349; Цибранска-Костова 2019: 279]. В „Похвалното слово за Йоан Поливотски“ основна тема е антииконоборческият патос на творбата [Иванова 1982; Хубанчев 1993; Кенанов 1995: 85–116].

Тук си поставям за цел да анализирам езиковото изражение на иконоборството, отразено в двата източника:

1. „Похвалното слово за Йоан Поливотски“ (нататък *ПсЙП*) според изданието на Е. Калужняcki [Kałuźniacki 1901: 181–202; преиздадено в *Съчинения* 2010: 208–222]. Творбата на Патриарх Евтимий е известна само по две молдавски свидетелства, преписани по нормите на Търновската книжовна школа [СБЛ 1982: 337, превод на новобългарски от Кл. Иванова на 150–164; Патриарх Евтимий 1990: 148–165, 279–283; дигитализация на текста по ръкопис № 106 от манастира Нямц, 1439 г., дело на монаха Гавриил Урих, на сайта на *Syrrillomethodiana*: <https://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc240>].

2. Титулът *Κατὰ εἰκονομάχων* от Втората книга на *Πανοπλία δογματική* на Евтимий Зигавин (нататък *ПД*), създадена между 1104–1118 г. [титулът е номериран като 22. у Migne 1865, 130: 1164–1174 и 23. у Berke 2011: 32, 18–29]. Славянският му превод е запазен в единствен препис в ръкопис *Ms. Slav. BAR 296* от Библиотеката на Румънската академия в Букурещ. Ръкописът се датира от първата четвърт на XV в. (1410–1420) и е писан на Атон. Съдържа само титулите от Втората книга на Паноплията с променена номерация и непълнен състав, тъй като завършва с титула за масалианите без край. Интересуващият ни титул се назовава *тѣтлѡ ѿѣ на иконоборце*, л. 267б–271а [за ръкописа Яцимирский 1905: 445–446; Panaitescu 1959: 395–396; Васильев et al. 1980: 56; Mircea 2005: 64].

Допълнителна задача е да се установи има ли пряка връзка между двата източника в интерпретацията на темата, което би позволило да се

добавят езикови данни към дискуссионния въпрос за времето и мястото на поява на цялостния превод на *ПД* в славянски контекст. Изказвано е предположение, че е възможно Патриарх Евтимий да е извършил превод на някаква част от тази византийска енциклопедия на ересите; по предварителни проучвания се допуска синтактична и лексикална близост между творбите на Патриарх Евтимий и превода на *ПД* [Иванова 1987: 105]. Предвид популярността на темата за богомилите в средновековна България и на Балканите за пример се посочва именно този титул, но някои съвременни изследвания не подкрепят мнението, че той е бил преведен по-рано, откъснат от състава на Втората книга на Паноплията [Волски 2013: 74]. В началото на XV в. школата на Евтимий Търновски продължава да запазва книжовните традиции на Славянския юг, във влашките земи, Молдова, Сърбия, Атон и има своите продължители и последователи в средите на книжовниците, емигрирали в тези земи. Трансферът на книжовноезикови модели и културни ценности от Търново в различни посоки е доказано явление. Затова всяко сравнително изследване между конкретни извори би спомогнало за натрупване на допълнителни факти по спорните въпроси.

Изложените аспекти на изследването се опират на още няколко важни съображения. *На първо място*, идейно-езиковата интерпретация на иконоборството има продължителна традиция преди епохата на възникване на двата анализирани текста. Известно е, че България приема официално християнството 20 г. след края на иконоборческия период, продължил от 726 до 843 г. В първите преводи на византийските жития, догматическата и хронографската проза, антиеретическите творби и др. то вече има ореола на ерес с корени в малоазийските идейни движения, придобила официален държавен характер в политиката на Лъв III Исавър (717–741) и Константин V Копроним (съуправник 720–740; император от 741 до 775) [ODB 1991, 2: 975–977; Сенина 2015: 102–114; обобщено за гръцките извори в СВИ 2021: 191–260]. Осъдено е като такава на Седмия вселенски (Втория Никеийски) събор от 787 г. [Коев 2011: 247–258]. Една от най-важните причини именно иконоборството да стане мерило за ерес, да е в основата на цял цивилизационен процес и на него да се уподобяват други, често съвсем различни в генезиса си ереси, е окончателната победа над него през 843 г., когато на 11 март, в Първата неделя на Великия пост, се провъзгласява триумфът на иконопочитанието и се обявява празникът Тържество на православието и на светите икони. Този празник започва да олицетворява всички аспекти на православната идентичност и борбата с всяко еретическо отклонение [Flusin 2010: 5–7; Сенина 2015: 114–128]. *На второ място*, актуализацията на темата за иконоборството именно през втората половина на

XIV в., когато опасността за Балканите от завоевателните походи на османските турци става все по-реална, никак не е случайна. Книжовното наследство на православие винаги е било всеоръжие в отстояването на духовните ценности и фактор в консолидацията между народ, владетел и религия в превратни исторически моменти. Канонизираният от Константинополската патриаршия светец Йоан Поливотски става небесен покровител на Търновград още през 1205 г., когато след победата над кръстоносците при Одрин цар Калоян пренася неговите мощи от завладения Месинопол в Гърция в престолнината Търновград. Небесното покровителство е начин за измолване на Божията благодат върху верния на Бога народ на българите, техния свещен град и държавността, която той олицетворява. През XIV в. напомнянето за светостта е и начин за съхранение на историческата памет [Воеск 2015]. *ПД*, от своя страна, е антиеретическа енциклопедия, която дава догматически и морално-философски отговори на въпросите за чистотата на вярата. А както правилно се изразява А. Хубанчев, именно през XIV в. „отхвърлянето на иконопочитанието най-вече е непосредствен политически и миросгледен израз на нарастващото влияние и насилствено насаждане на ислямската религия. Налице е остра религиозно-философска полемика срещу ересите и сектите вътре в самите балкански държави и във Византия“ [Хубанчев 1993: 107]. *На трето място*, източници за двата сравнявани текста са някои от най-важните византийски съчинения срещу иконоборството; те добиват нов живот чрез тях, оформя се обща идейна основа помежду им.

Според досегашните изследвания основен източник за *ПсЙП* е византийското проложно житие на Йоан Поливотски, но директно чрез него или допълнително са използвани: **1.** *Житието на Стефан Нови Изповедник* (†757) — един от първите мъченици в защита на иконите; **2.** *Повест за възстановяване на иконопочитанието*, която присъства в много славянски сборници и спада към четивата за Първата неделя на Великия пост. Паралелите с *ПсЙП*, приведени от Д. Кенанов, са неоспорими [Кенанов 1995: 103–106]; **3.** Части от *Слово за светите и почитани икони до всеки християнин и до цар Константин Кавалин, както и до всички еретици* на св. Йоан Дамаскин (ок. 650–754), Καβαλλῆνος — друго прозвище на Константин Копроним [гр. текст в Migne 1864, 95: 310–345; СВИ 2021: 240–242]. То се издава като 25. глава в печатния църковнославянски Съборник със 71 слова от 1647 г. [Сборник 1647]. Иконофилската насока на *ПсЙП* е разработена основно в три композиционни епизода: речта на св. Йоан при встъпването му на архиерейски престол в Поливот; диспута с цар Льв III; беседата с царските сановници Димитър и Михаил.

Титулът срещу иконоборците у Зигавин се състои от 31 параграф и още в неговото оглавление се изброяват източниците: актите на Събора в Никея от 787 г. и тримата авторитети — константинополските патриарси Герман († 733) и Никифор († 828) и св. Теодор Студит († 826). Последният е най-често цитиран с перифрази или директни цитати от Трите слова срещу иконоборците, особено Antirrheticus III в четири глави [Migne 1903, 99: 389–436; Феодор Студит 2011: 288–323; СВІ 2021: 244–246]. Особеност на славянския превод е, че той следва изложението според оригинала до параграф 27., но пропуска 23. 28–30. Параграф 23. 28 представлява изобличение на вярата в елинските божества Посейдон, Афродита, Артемида и др., а 23. 29–30 носят наслов τῷ Διαμασκηνοῦ κεφάλαιον κε' [Migne 1865, 130: 1171–1174; Berke 2011: 26–28]. Това е откъс от главата Περί εἰκότων, която се помества в съчинението на Йоан Дамаскин „Точно изложение на православната вяра“ [Kotter 1973: 206–208; Иоан Дамаскин 2008: 145–146, книга 4, глава 16; предстоящо ново двуезично гръцко-българско издание в третия том на поредицата *Извор на знанието*, Христов, Риболов 2019: 14]. Последният 31. параграф е назован Ἐτέρου, ἡννογων. Титулът срещу иконоборците е сред най-кратките в *ПД*, но поставя ясни граници между ересите от миналото и тези, които са най-актуални в идейната програма на император Алексей I Комнин (1081–1118) и неговия верен екзегет Зигавин, а именно арменци, павликяни, масалиани и особено богомили [Rigo 2009: 25].

От така направения кратък преглед следва, че различните жанрови особености не предполагат идентични източници, а само тематична близост между двата текста. *ПСИП* притежава наративни особености, между които летописната вставка за Лъв Исавър; в *ПД* летописни и нарративни отправки няма, отсъстват ключови примери, като този за св. Убрус от Едеса — първото неръкотворно изображение на Исус, а именно това е един от най-разпознаваемите аргументи на Йоан Дамаскин за разликата между икона и идол. Поради отсъствието на целия пасаж в славянския превод на *ПД* аналогия не може да се направи. Пропуските в титул 19. на славянската *ПД* могат да се дължат на комплексни фактори: от пропуск в самия конкретен гръцки препис, по който е превеждано¹, до съзнателен избор на богословски, а не на по-популярните наративно-легендарни аргументи. При всички случаи пропускът не е поради

¹ Категорично потвърден извод е, че преписвачът на *Ms. Slav. BAR 296* е и преводач на Втората книга [обобщено у Гагова 2010]. Той оставя множество бележки, една от които свидетелства, че на Атон, където е работил, е разполагал поне с два гръцки преписа на *ПД*. Единият е имал множество пропуски и му се е наложило да се снабди с втори от манастира Ватопед, за да ги попълни, сравни бележката на преписвача: и възъм изъ Ватопѣда тѣже книги л. 1936; другаде ясно се говори за липси в първия гръцки източник: даммаскино лифуаше въ изводѣ първомъ гръчккомъ л. 148а.

загуба на листове в *Ms. Slav. BAR 296* и титулът срещу иконоборците е запазен в неговата цялост.

Историческият контекст на възникване на двата текста и тематичната близост между тях обуславят възможността за лексикални сравнения в лексикона срещу иконоборството. Това може да се направи чрез анализ на репрезентантите в ключови семантични полета (разбирани като съвкупност от лексикални единици, обединени от общо значение и разкриващи понятийно или функционално сходство, от своя страна поделени на редове, гнезда и друг тип обединения [Апресян 1974]). Новоизлезлите два тома от РПЕ значително подпомагат обобщението, що се отнася до творбата на Патриарх Евтимий. Специализирани лексикални анализи на *ПД* досега не са правени, тъй като все още не са разрешени предходните изследователски задачи по изданието и популяризирането на преписа от *Ms. Slav. BAR 296*. В следващите редове се анализира релевантна лексика, извлечена от приложения наборен текст на 19. титул от славянската *ПД*.

А) *Терминологични наименования на иконоборците*. Като цяло преводните съответствия в славянската книжнина следват двата основни термина, които още през VIII в. се налагат във византийските източници [Lampe 1961: 410]. Известни иконофили, като патриарх Герман Константинополски, Теодор Студит и Йоан Дамаскин, допринасят за превеждането на доминиращите понятия *εἰκονοκλάστης* и *εἰκονομάχος*. Те се превеждат чрез калкиране: иконоразбилица, иконоразбилицъ, иконоразбицель, иконоборць и др. Първите три са повсеместни в Ефремовската крѣмчя от XI–XII в., която документира старобългарския превод от X в. на Номоканона от 14 титула без тълкувания в неговата Фотиева редакция [Максимович 2010: 397]. В *ПД* се използва само иконоборци, аналогично на пълния превес на термина *εἰκονομάχοι* в гръцкия оригинал. Една типична особеност на *ПД* е търсенето на съзнателната връзка между различните ереси на догматическо и терминологично равнище. Така по повод на двете природи на Христос, човешката и божествената, се прави аналогия със сектата на теопасхитите, по същество сходни с монофизитите и сирийските яковити, тъй като приписват кръстните страдания на Божествената природа на Христос: *н̄ ѡн̄д̄ ѡбо б̄ѡстрастнын̄*, се же *н̄ко-ноборць* 271а (по 3. слово срещу иконоборците на св. Теодор Студит, гл. 1., параграф 33. [Феодор Студит 2011]). Според тринитарната доктрина описуема е само човешката природа на Христос, докато божествената е неописуема. Два други контекстови термина са в основата на полемиката за разликата между поклонение и служба, която иконоборците не разбират правилно. По този повод звучи предупреждението в какво биха се превърнали неосъзнаващите разликата: *н̄ко да не тварѡслагн-*

теле ἢ вещослужителе възъмнм се (κτισματολάτραι καὶ ὀλολάτραι; λατρεία е върховното служение на божественото и св. Троица, а не на вещта или материалното, то е обожание и почитание [Тенекеджиев 1988]). Следователно и двата композита в *ПД* имат снижаваща семантика.

Термини липсват в *ПсИП* в съзвучие с достоверността на историческия наратив, който поставя поливотския архипастир в центъра на най-ранните събития от историята на иконоборството. Разгръщат се обаче метафорични съчетания за представянето му като ерес. В съзвучие с високия тон на ораторската проза се изброяват библейски алегии и символични уподобявания. В увода се говори най-общо за тъмата на ересите и отхвърлянето им чрез истинността на благочестивите догмати: иже въ тъмѣ ересей и злославны вѣдѣнї; ѿсѣдоу ересей нечистый ѿгнаниѣ 138а. Метафоричните колокации и образните сравнения въвеждат в типичната опозиция между православие и ереси, в която ересите са множество пълчища, защото в основата си са прояви на легионите бесове на Дявола: еретическыя плькы 138б; нѣ тъмами низложившомѣ съпротивный ересе и плькы 139а; въсѣчьскый еретическый вѣтръ творѣ еѣ ненавѣтнѣ 141б. В края на жизнения си път героят успява да опази своето паство от всяко еретическо отклонение и да предупреди околните епископати за възникналата злобѣснѣ ересь 146а. Следователно от общо название за всяко отклонение от канона на вярата понятието за ерес постепенно се свежда до иконоборството чрез контекстови метафори. Други факти подкрепят именно „иконофилската насока на творбата“ [Кенанов 1995: 95]. Това е ритуалът на поклонение на честните икони при встъпването в архиерейство, в което съобразно православната доктрина почитание се поднася на иконите, сравни обычноѣ поклоненїе къ стѣмь икѡнамъ сътворъ 140а. Публично произнесената реч на Йоан Поливотски също се смята за идеологическа платформа на иконопочитанието.

Б) *Семантичните редове икона – idol*. В *ПсИП* се разгръща богата гама от съчетания около двата субстантива. Терминът *икѡна* се среща общо 15 пъти в различни творби на Патриарх Евтимий [РПЕ, 1: 286]. Съгласно точните наблюдения на А. Хубанчев той се разграничава от *образъ* [Хубанчев 1993: 114–115]. В контекста на *ПсИП* *образъ* се отнася по-често към Исус Христос, който може да бъде изобразен на икона, защото според Посланието на ап. Павел до колосяни (Кол 1:15) Христос е „образ на невидимия Бог, роден преди всяка твар“ и изображението на невидимото е възможно поради възплъщението на Сина Божи [Библия 1982: 1450; Хубанчев 1993: 113]. Примерите са разпръснати в различни композиционни части на творбата: покланѣем сѣ образоу гѣ нашего їс хѣ написанномуу на икѡнѣ 141а в речта при хиротонията; весь своего лица образъ на немъ изъобрази нѣ ли се повѣе аще и нерѣкотворено 145а в разка-

за за цар Авгар и св. Убрус; като изражение на висша святост контекстово образъ се отнася и до основополагащите изобразителни символи на християнството — възсъкомоу въобразоу животворящаго крста; и въобразъ хъ назвореа и того мѣре и възсѣ того стхъ ѿ цркви ѿимеши 142а в увещанието на влѣхвите към император Лъв III. В Йоан-Дамаскиновата теория образът е „подобие на първообраза“ и посредник между материята и духа; отново в духа на тълкуванията на св. Йоан Дамаскин чрез „духовното око“ и съзерцанието може да се достигне отвъд материалната обвивка, до вътрешното съдържание [Тенекеджиев 1988]. Епитетите към иконите са изцяло в парадигмата на благочестието — сватиѿа и чьстниѿа. В съзвучие с тематиката на творбата именно в *ПсѿП* е налице еднократната употреба на относителното прилагателно иконьнъ [РПЕ, 1: 287], при това в емблематичното съчетание иконьноуе поклонѣние 141б, срещу което повежда „люта бран“ Лъв III. Други съчетания също предават духа на историческото противопоставяне: говори се за ѿатіе чѣтнѿи иквнъ 146а, а в наставлението на св. Йоан към императора лексемата икона е вплетена в православно разбирание за иконата като подобие — вѣгомѣжноуе бѣ на иквнѣ пѣбѣе 143б.

Вторият член на опозицията в *ПсѿП* се представя основно от лексемата идолъ и веднѣж от синонима коумиръ [РПЕ, 1: 270, 330]. По брой словоупотреби и в конкретната творба, и в цялостното творчество на Патриарх Евтимий репрезентантите превишават предходната група. Това е така поради изначалната борба на християнството с езичеството, на фона на която изпъкват мъченическите подвизи на много от Евтимиевите герои. Но в *ПсѿП* идолопоклонничеството е амбивалентна тема, доколкото е обект на догматически интерпретации и взаимни обвинения от страна на двата противодействащи лагера. Затова не е случаен фактът, че именно в тази творба еднократно се появяват съчетанието идоломъ поклоньници (ѿако идоломъ поклоньники сѿ нарица 142а), с което се описва отношението на Лъв III към патриарх Герман и целия църковен чин, и композитът идолослужителъ [Ibid.: 270]. Известна е неканоничната аргументация на иконоборците срещу изображенията и смесването на понятията *икона-идол*. Тя е подложена на отрицание в речта на низвергнатия патриарх Герман Константинополски пред Лъв Исавър в защита на иконите: с появата на Христос без вѣсти възсѣко идолскоуе слоуженіе же и поклонѣніе бѣ 142а. Намесва се и мотивът за паметта посредством иконата, за светите примери и вечния живот на вярата. В други съчетания чрез една и съща ключова дума се разгръща антиподната теза на иконоборците, например на на иквнѣ пѣбѣе се противопоставя идолско подобіе 144а в речта на двамата царски пратеници (перифраза на Псал.113:16). Позовавайки се на втората Божя заповед (Изх. 20:4), Лъв III отъжде-

ствява икони и идоли: сего ради ѿахωмъ и встроугати повелѣхомъ въсѣко пѣбїе въ црквѣхъ и стѣнѣхъ ѹко идωлскоє пѣбїе сѣще 143а. Страстната защита на поливотския архипастир е догматико-философско изложение според каноничната христология за същността на иконата като плътско подобие на Исус, неединосъщно с прототипа на Божественото, но описуемо на материален носител като споменатите дъски и стени поради боговъплъщението, и за езическите идоли като ръкотворни предмети от злато, сребро или материални субстанции от видимия природен свят: не идωлωмъ мы покланѣем сѣ, ниже идωлы на дъскѣхъ и стѣнѣхъ пишемъ, нѣ хѣ и бѣ нашего пѣбїе начрѣтаваѣ плѣтскоє а не бѣствнѣно 144а.

Богословското съдържание на титул 19. в славянския превод на ПД позволява да се очертаят много по-сложни и разнообразни преводачески подходи в стремежа представителите в семантическите редове да получат адекватна терминологизация. Най-честото съответствие на ключовия гръцки термин εἰκών е образъ, включително в колокативни подчертавания на светостта: образъ Христа, εἰκών Χριστοῦ; покланѣемъ ѿбразѣ, хѣ покланѣемъ ѿ 268б [Berke 2011: 20]. Образът е изображение в сложната му христологична концепция за подобие спрямо първообраза и начин за доближаване до Бога. Икона — εἰκών формира преводаческа двойка в 11 случая и освен че назовава конкретните икони на Христос, Божията майка или св. Троица, насочва към видимото и вещественото в изображението, поради което в някои изрази се свързва контекстово с глаголи за сетивни възприятия или за човешки действия: "Елнко често ѿконн зрет се. толнко ѿже сѣ зрещен въздвнжѣт се 269б (зърѣти — ὀράω); ѿко дрѣвω празно ѿбже нѣкогда ѿконн сѣжѣгаем 270б (сѣжѣгати — κατακίω). Епитетите към иконите отново са двете догматически определения святъ, ἅγιος; чьстѣнь, σεπτός. Само в един случай εἰκών се превежда със зракъ в началото на титула и повече преводачът не прибъгва до тази лексема: зракъ ѿ пѣбїе на хѣ ѿбразнаго 267б [Ibid.: 18]. В контекста на изложението това поставя лексемата зракъ по-близо до образъ 'изображение, нагледната, видимата представа за нещо', отколкото до икона 'веществено произведение на религиозната живопис, обект на поклонение'. Няколко пъти εἰκών се превежда с подобие: пѣбїе глѣт се ѿ еже пѣбнѣн 267б, εἰκών λέγεται, παρὰ τὸ εἰκέναι [Ibid.]. Други преводни съответствия на ключови термини излизат от най-разпространения преводачески модел. По веднъж преводачът създава двойките образъ — παράδειγμα и първообразъ — εἰκών². Образъ срещу τύπος е по-скоро техни-

² Първообразъ ѿбо чьсть, на първообразноє възходѣть 268а е възможна преводаческа свръхстарателност при предаване на цитата от св. Василий Велики Ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρῶτότυπον διαβαίω [Berke 2011:19], в полза на което говори фактът, че първообразъ е единствен случай на субстантив композит при повсеместна употреба на субстантивирано прилагателно. Правилното би

ческо заместване ‘тип, вид, форма, начертание’, сравни κρτῆ ἀβο ὡβραζь ὦ Δβονῆ Δρῳβєсь сьвьксплажѹще 270б [τὸν τοῦ σταυροῦ τύπον ἐκ δύο ξύλων συνάπτοντες Berke 2011: 23]. Следователно гр. термин εἰκὼν в ПД се подлага на преводаческа синонимия, славянското съответствие образь придобива семантическа поливалентност.

Втората група репрезентанти се отличава с по-ниска честота на употреба, защото целта на титула е догматическото изложение за иконите в духа на „теорията на образа“ на светите отци, докато в ПсИП същността на идола е вплетена в аргументацията за светостта на иконата чрез полемично противопоставяне. Този извод се подкрепя от статистическите данни, че в титул 19. са употребени два пъти истоуѡканъ 269а, 271а — τὸ ἰνδαλμα, τὸ εἶδωλον [Berke 2011: 20, 29] и три пъти идолъ 271а — εἶδολα в мн. число [Ibid.: 29]. Четири от употребите са концентрирани в последния параграф, чиято идентификация засега не ми е известна, нито е коментирана в достъпната ми литература върху ПД³. Прави впечатление, че на принципа на родово-видовите отношения между лексемите е използвана старинната дума истоуѡканъ (по произход страдателно причастие, тук като съществително, за да се спази симетрията с гръцкия текст), еднокоренна с известното прилагателно-причастие истоуѡканънъ от глаголическия Синайски псалтир [СтбР 1999, 1: 684]. Впоследствие сродни лексеми се налагат в преводи на Преславската книжовна школа: истоуѡканъ е статуя на езическо божество в тесен смисъл, т. е. видово спрямо родовото понятие *идол*; истоуѡкати ‘вая, режа, изсичам статуя’ [Милтенов 2006: 543].

В) *Иконопочитание срещу иконоборство в терминологията на догматите*. Този параграф ще започнем с много по-богатия понятиен апарат на ПД. В азбучна последователност привеждаме следните подборни репрезентанти: вещь — ὕλη; вѡцѡписаниѡ — ὕλογραφία; видъ — онтологично εἶδος, като ‘внъшен вид, форма, характерни признаци’, ἰδέα; вндѡтворнмъ — εἰδοποιούμενον; виновноѡ — αἴτιον; вѡбѡражѡмоѡ — εἰκονίζόμενον; вѡплътити сѡ — σαρκώω; вѡстѡплъти ‘вдигам нагоре, въздигам, отнесено към иконите’ — ἀναστέλλω; инопѡдрѡжѡтельнъ — ἄλλο μιμητικός; иноѡестъствънъи — ἄλλο φυσικός; ликъ — ἔκτυπωμα ‘фигура, отпечатък, нещо изобразено, отпечатано, изрязано’; начѡлобѡрѡжъноѡ — ἀρχέτυπον; начѡрѡтаниѡ — μορφή, χαρακτήρ; подѡвиѡ — ὁμοίωμα, ὁμοίωσις; подѡражѡниѡ — μίμησις; подѡражѡтельнъ — μιμητικός; покѡлонѡниѡ — προσκύνησις; приѡбъщѡниѡ ‘отношение между първообраз и образ’ — σχέσις; приѡуѡпо-

следвало да е образь. Вж. „честта, отдавана на образа, минава върху първообраза, и който се покланя на иконата, покланя се на съществуващото на изобразения на нея“ по установлението на Седмия вселенски събор [Денев 1987]. На 269б е повторено правилно: чєсть ѡбѡрѡжѡ на прѡвоѡбѡрѡжѡнѡ вѡсхѡднѡтъ.

³ Идентификацията на пасажа не е предмет на това изследване.

добреление — ἀπεικασμα ‘representation, like, copy’ [LS 1996: 182]; причастие ‘отношение между първообраз и образ’ — σχέσις; първообразное — ἀρχέτυπον, πρωτότυπον; различие — διαφορά; своесъставный — ἰδιουπόστατος; служба — λατρεία; составъ — ὑπόστασις; составный — ὑπόστατος; сщцество — οὐσία; тѣждество — ταυτότης; тѣлесовидный — σωματοειδής; цѣлование — ἄσπασμα; чловѣчское — ἀνθρώπινον; чсть — τιμή; ѣство — φύσις; ѣдиновидный — ἰδιωματός; ѣдиномиенитѣ — ὁμωνυμικός.

Въз основа на ексцерпираните примери се открояват няколко тенденции:

1. *Термини думи.* В титула са налице основни онтологични термини в християнството, като видѣ, подобие, сщцество, тѣждество, ѣство и др. Те се намират в понятийно-философска взаимозависимост, доколкото съществен аргумент в спора с иконоборците е изясняването на тринитарния догмат за същността на единната и неделима св. Троица (триединния Бог — един по същество и троичен по лица; оттук навсякъде сщцество — οὐσία) и за двете природи на Христос (оттук навсякъде ѣство — φύσις). Много характерно за 19. титул от славянския превод на ПД е последователното превеждане на ключовия термин ὑπόστασις само със составъ, т. е. рязко се разграничават сщцество — οὐσία и составъ — ὑπόστασις, независимо че са известни славянски преводи, в които двете съответствия за два различни грѣцки термина се припокриват и преплитат по значение [Христова-Шомова 2016: 103, 114]. Отсъстват други, ярко разпознаваеми лексеми за ὑπόστασις, например οὐπостасъ у Йоан Екзарх или собство в Симеоновия сборник [СтБР 2009, 2: 865; Илиева 2013: 350; Христов, Христова 2013: 29; Тотоманова, Христов 2019: 233]. Изборът на составъ съответства на православно разбирание за ипостасните свойства, конституиращите елементи на трите лица; среща се в класическия старобългарски корпус, особено в Супрасълския сборник, и се използва синонимно още от Йоан Екзарх [СтБР 2009, 2: 865; Илиева 2013: 350]. Събраният материал от И. Христова-Шомова за преводите на двата термина οὐσία и ὑπόστασις доказва, че сщцество и составъ представляват старобългарско преводаческо наследство, творчески възпроизведено в нови преводи от XIV в. (първият в търновския превод на Стишния пролог, Германовия сборник; вторият в атонската редакция на Апостола и др. [Христова-Шомова 2016: 100, 114]).

2. *Термини сложни думи.* Преобладаващият начин за създаването им е калкирането. Структурни калки в славянския превод на титула срещу иконоборците са изброените по-горе вещописание, видотворнѣ, начелообразное, първообразное, своесъставный, тѣлесовидный, ѣдиновидный, ѣдиномиенитѣ. В примерите ѣдиновидный — ἰδιωματός, ѣдиномиенитѣ — ὁμωνυμικός прави впечатление налагането на ѣдинъ- срещу различни

формообразуващи гръцки компоненти, различни от модела *ἑδμνο-/μολο-* [Илиева 2013: 358; Тотоманова, Христов 2019: 245]. В семантичен план всички са термини от православната теория за изображението. Към тях се добавят термини с по-широка референция, като тринитарният *благодѣть* 270б — *χάρις* или мариоложкият *Богоматѣрь* 268б — *Θεομήτωρ* [Berke 2011: 20, 23]. За богословското съдържание на титула основополагащи са термините *архетип* и *прототип*. Наблюдават се следните съотношения: субстантивираното прилагателно *началообразноуе* превежда 16 пъти *ἀρχέτυπον*; субстантивираното прилагателно *пръвообразноуе* превежда 4 пъти *ἀρχέτυπον* и 4 пъти *πρωτότυπον*. Връзката между изображение (икона) и първообраз (прототип, архетип) следва изложението на св. Теодор Студит в началото на четвъртата част на Третото слово. Той изяснява метафизическата им същност в духа на неоплатонизма и възможността за съзерцание на Лика Божи чрез иконата поради уподобяването [Гроссу 1907, 2: 182]. Светият отец обяснява, че образ и първообраз съставляват едно по свойственото на всяко от тях (ипостасно) подобие, но не и по същество. Христологичната онтогенеза е отразена в принципа, че в образа се изразява Първообразът и в иконата се почита поклонението Христово, Архетипът. В последния параграф разликата между идолопоклонство и иконопочитание се изразява конотационно в опозицията на двата термина *прототип* и *архетип*: *сквърньный ѿбо ѱдѣль пръвоуобразнаа лъжна — чьстньный же ѱконь ѱстннна начелоуобразнаа* 271а.

3. *Субстантивация на прилагателни и причастия в ср. р.* Субстантивацията е чест езиков начин за изразяване на сложни богословски понятия и се развива още в началния етап на формиране на старобългарската философска терминология. Както сочи Т. Илиева, субстантивите в ср. р. превеждат абстрактни съществителни или субстантивирани причастия и прилагателни в гръцки, като така се постига „есенциализация на дадено качество в абстрактно понятие за съответния признак“ [Илиева 2020: 84]. Към примерите за този процес от предходните параграфи следва да се добавят особено характерните *виновноуе* 267б — *αἰτιον* и *повинноуе* 268б — *αἰτιατόν*, при положение че нито веднъж не е употребена думата вина ‘причина, основание’, изначален тринитарен термин, свойство на Отеца, причината за всичко. Тук термините са вплетени в теорията на свещените образи, прототипът е причината за изобразената форма, основанието за нейното съществуване: *”Обрадь причестіе ѱмать къ пръвоуобразномѣ. ѱ виновнаго ѱе, повинноуе* 268б. Други примери за субстантивация са *видимоуе* 268б — *ὄρωμενον*; *въображаемоуе* 267б — *ἐντυπουμένον*; *чловѣчскоеуе* 270б — *ἀνθρώπινον* и др.;

4. *Еднокоренни терминологични групи.* Повечето семантични гнезда се формират около именни репрезентанти, например *съставъ*, *съставьнь*,

несъставенъ или ѳєстьство, ѳєстьственъ, неѳєстьственъ, но има и терминологични групи с предикати, например покланѳати сѧ, покланѳаемъ, непокланѳаемъ, поклонѳение или начрѳати, начрѳание (веднѳж вчрѳание 268б – *χαρακτήρ*), начрѳѳваемъ. Група формират извѳобразити, вѳобразити, производното мин. страд. причастие вѳобразѳаѳемоѳ 267б, 268б, 269а и др. срещу *ἐντύπω, εἰκονίζω, ἐναποσφραγίζω* и производният девербатив вѳзвѳобразение 268б – *ἐκτύπωμα* [Berke 2011: 18–20]. Те допълват липсващи лексемни регистрации и семантични нюанси в посока към осмислянето на изобразяването като представа в съзнанието, чрез която видимите знаци се съотнасят към невидимия първообраз; изобразява се не същността, природата, а ипостасата: не ѳєствω нѳ съставъ вѳѳобразѳает се 268б.

5. *Префигиране на глаголи.* Глаголната префиксация и полипрефиксация е отличителна черта на целия превод на Втората книга на ПД и следва да се проучи самостоятелно като възможна системна черта на атонски преводачески кръг (ценни наблюдения по друг повод у [Тасева 2021]). Преводачът и преписвач често се самокоригира при превеждането на предлози и съюзи, пример за което дава и настоящият титул. Това свидетелства за особеното внимание към точността на вербалния знак, елемент от исихастката парадигма за словото. Тук ще се ограничим с един ключов в семантичен план пример за глаголно префигиране: вѳписовати сѧ 269а със съответник *διαγράφομαι*; описовати сѧ 268а, 270б, 270б, 271а – *περιγράφομαι*; писати сѧ 270б – *γράφομαι*; написовати сѧ 270б – *γράφομαι*; съписовати сѧ 271а – *συμπεριγράφομαι* [Berke 2011: 24]. Всички те предават тринитарния догмат за изобразимостта на Исус Христос по плът. Според Теодор Студит неописуемостта е свойство на Бога, божеството е необятно и неописуемо, безпределно, безгранично и няма външен образ, но благодарение на вѳплъщението на Сина Божи в човек става съединение на неописуемото с описуемото, „затова Господ Исус Христос се изобразява на иконите и невидимият свят става видим“. Светият отец заключава: „Христос не би бил Христос, ако не може да бъде изобразим на икона“ [Денев 1987].

В ПсѳП полемиката с иконоборството се разгрѳща не само в догматически, но и в нравствено-философски аспект на изобличение към конкретни личности и съответно апология на благочестието. Това се постига чрез типичната за творбата концентрация на композити с първи компонент зѳлъ-, отнесени до императора иконоборец и ереста: зѳлюбѳсновати сѧ, зѳлюбѳсынъ, зѳлѳчѳстивъ, зѳлѳчѳстьнъ, още дѳушѳетѳльнъ, мѳногохѳульнъ; подобна конотация се подчертава и чрез компаратива лѳукавѳнѳишии за Лѳв III. В опозиция спрямо тях са група композити от най-висок ранг в тринитарната доктрина и Христовото домострои-

телство: идеята за благо и благодатта — благовъстити, благодать, благооразсѣждати, благочъстивъ, добродѣтель; термини от догматическото вероопределение синоположение, животворящъ, єдинородьнъ, єдиносъщънъ. В контекста на основната тема присъства комплекс от термини за същността на свещените изображения, които правят ярко разпознаваема иконофилската защита. Сред тях се открояват особено две семантични гнезда около поклонението на честните и свети икони и изображението като подобие на човешката природа на Христос: поклонити сѧ, поклонєніе (обычноє), покланяніе; подобіе — в атрибутивни съчетания богомѣжноє, нерѣкотворено, плътскоє. Към концептуалния кръг на изображението се причисляват още следните термини и колокации: изобрази, живописати въ оумѣ, написати на иконахъ, начрътавати, писати подобіа; бѣствьноє, неописано, недовѣдомо божество и др. За творбата на Патриарх Евтимий са характерни и такива съчетания, които кореспондират с историческия наратив, като всѣхъ црѣковнѣ остроугати красотѣ, разорити црѣковнаѧ и др.

Всичко изложено дотук дава основание за следните заключения:

1. Двата източника по темата за иконоборството се отличават със специфични черти за всеки от тях, което изключва възможността за търсене на пряка езиково-текстологична съотносимост, но позволява да се говори за обща тематична рамка и общи езикови тенденции, реализирани по различен начин във всяка творба. В *ПсѢП* се съдържат основни постановки, свързани с богословската аргументация на иконопочитанието според жанровите изисквания на житийната и ораторската проза и с ярка контекстуализация — в драматичния исторически момент пред османската заплаха „да се постигне морално-политическо единство“, а црѣковните догмати за иконопочитанието да станат „действен призив за защита на род, Православие и Отечество“ [Хубанчев 1993: 106].

2. Титулът в *ПД* е назван от своя автор *ἐπιτομή τις ἡκριβωμένη* (събраніе нѣкоє нѣзсканно) и цели изясняването на православното разбиране за изображението в контекста на изобличението на всички ереси, особено христологичните и дуалистичните, при отчитане на историческата или онтологичната зависимост между тях. Преводът на *ПД* в началото на XV в. е най-висок образец на средновековната преводна ересиология и се опира на престижни книжовни традиции. Той е духовен отговор на атонското монашество в актуалния исторически момент за Балканите, заплашени от османската инвазия. По този пункт титулът има пряка кореспонденция с творбата на Патриарх Евтимий. Иконофилската полемика е синтезирано догматическо изложение. Подходящи за нея са обобщената философска терминология и изборът на утвърден в практиката набор от лексеми, тъй като предходни изслед-

вания доказват, че „през големия книжовен разцвет на Балканите през XIV–XV в. вече има утвърдена терминология за много от понятията“ [Христова-Шомова 2016: 103].

Терминологията в славянския превод на ПД следва да се проучва целенасочено и подробно. Тук публикуваме 19. титул от ръкопис *Ms. Slav. BAR 296* като предварително условие за това.

ПРИЛОЖЕНИЕ⁴

BAR 296, 2676–271a

Тѣтаѡ. ꙗѡ. на ꙗконоборце. събраніе нѣкое ꙗзисканно. ѡ дѣлѣтныи седмаго събора. и ѡ ꙗже германа и никіфора патріархѣ къстѣтіна града. и ѡ ꙗже блженнаго феоѡдра стѣдїта:~ Начеловѣразное ꙗе начелѡ и ѡбразъ пѡлежешїи. емѡже ѡ него начрътаваемаго вѣда. и прѣведенїа прїѡпѡбленаго вновно:~ Зракъ ꙗе пѡбїе начелѡбразнаго. вѣсь вѣ себѣ вѡбразжаемаго вѣ радн пѡбїа ꙗзѡбразжающѣ. разлчнннмъ свѣства, вѣць тѣкмо прѣмѣнающн. и подражанїе начелѡбразнаго и прїѡпѡбленїе. ꙗн хытросн скѡчанїе. по пѡдражанїѡ начелѡбразнаго вѣдѡтворнма свѣствѡ разнствѡе:~ Пѡбїе глѣт се ѡ еже пѡбнтн:~ "Нноіествнн ѡбразъ, и ꙗноподражателн. (!) ѡвѣ ѡбо неіествное разлчїе ꙗмѡщн къ вновномѡ, нѣ съставное. ꙗкоже снѣ къ ѡцѡ. ѡдно же ѡбо сн іество, два же състава. сѣ жѣ, съпротнвнѣ. нѣсъставное || **268a** разлчїе ꙗмѡщн къ прѣѡѡбразномѡ, нѣ іествное. ꙗкоже и ѡбразъ пѡбїа хѡва къ хѡ. ѡднн же ѡбо съставъ сн, двѣ же іествѣ. ꙗно бо іествѡ вѣщопїсѡнїа, и ꙗно хѡвѡ по члѡвѣчьскомѡ. ꙗкоже и ѡпнсѣт се и начелѡбразное пѡбїа ѡстраѣт се:~ На подражателномѡ ѡбо ѡбразѡ по вѣдѡ снрѣчь начрътанїѡ пѡбїе. на іествннмѡ по свѣствѡ снрѣчь бжѣтѡ, тожѣство. и на іествномѡ ѡбо занеже ѡдно іество снѡ и ѡца, сего радн и ѡдно поклоненїе сн, нѣ не двѣ, по разлчїѡ съставнмъ. на подражателномѡ же, занеже ѡднн съставъ ѡбразѡ хѡѡ, и самого хѡѡ, ѡдннѡ поклоненїе сн, а не двѣ по разлчїѡ іествѡ. не своѣсъставнн ꙗе подражателнн ѡбразъ, нѣ начелѡбразнаго съставъ носнѣ. аще и по немѡ ѡбразъ іего ꙗе. състав же ꙗнѡ глѣмъ, нѣ просто състоѣщее се, нѣ свѣствѡ нѣкое съ своіствн понмѡ же раздѣлѡѣт се ѡ ѡдннѡѡнннн. а ѡже бо своѣсъставно, не ѡбразъ.

⁴ Спазват се правописът и сегментацията на текста. Лигатурите се развързват. За улеснение при текстовото членение се отбелязва само началото на нова страница със знак П и номерацията.

нѣ начелоѡбразно:~ Прьвоѡбразѧ ѡбо чьсть, на прьвоѡбразное вьсходьть. нѣ бѣдетъ сѣ ѣдно поклоненіе. за ѣгоже въ ѡбоѣ ѣдного начрътаніѧ || **268б** вьсакого подражателнѣ вьѡбразѧемаго не іествѣ нѣ съставѣ вьѡбразѧет се. нѣ сего радн тоже начѣѡбразномѣ ѡбразѣ ѣго, не іествѣ нѣ стѧвѣ. снрѣчь подражаніемѣ състава:~ Въ ѡбразѣ вьѡбразѧемын начелоѡбразнано (!) съставѣ покланѧет се. ѧ не вещь ѡбразѧ. нѣ еже вьѡбразнвшее се на немѣ вьчрътаніе, ѧ не ѡбразѧ свщствѣ:~ "Егдаже ѡбо къ ѡбразѧ іествѣ ѡдаваѣтъ кто не тькмо хѡво нѣ ннже ѡбразѧ хѡва, речеть ѡже внднмоє. іе бо дрѣвѣ по прнлвчѧю нлн златѣ нлн сребро, нлн что ѡ ннныѣ вѣщен, егдаже нлнкѣ вьзѡбразеніѧ пѡбѣѣ начелоѡбразнѧго, нѣ хѧ нѣ хѡво. нѣ хѧ ѡбо по ѣдно нменѡваніѣ. хѡво же по ннже къ чьсомѣ:~ "ѡбразѣ прнчестіе нмѧтъ къ прьвоѡбразномѣ. нѣ внновнѧго іе, повннмоє. нѣ жѧ ѡбо сего радн, нѣ ѣгоже къ чьсомѣ бытн сѣ н глѧтн. ѡ нже бо къ чьсомѣ прнѡпценіе. ѧ нѣже къ чьсомѣ, тѧ нѣже свѣтъ, дрѣгыѣ бытн глѧют се, нѣ вьзѡбращѧютъ прнѡпценіе къ дрѣгѣ дрѣгѣ. начелоѡбразное бо ѡбразѧ, начелоѡбразно. нѣ ѡбразѣ начелоѡбразнѧго ѡбразѣ. нѣ ннктоже недрѣжанѣ ѡбразѣ чїн люво ѡбразѣ речеть. || **269а** квпно бо съвѣвднт се нѣ сьпрнвднт се ѣдннѣмѣ дрѣгоє:~ "Слнцѣмн нменѣмы начелоѡбразное прнзнѧѣтъ се, тѣмнцѣмн нѣ ѡбразѣ ѣго. нѣ ѡво ѡбо, нѣко начелоѡбразно, нѣ собою нѣ по нстннѣ. се же, нѣко ѡбразѣ ѣго, нѣ ѣго радн. нѣ по вѣнчѧю:~ Покланѧемѣ ѡбразѣ, хѣ покланѧемѣ іе. ѣгоже іе пѡбѣе, ѧ не пѡіемшїѧ пѡбѣе вещь. нѣ нѣкоже зрьцѧлѣ вьпїсѣѣтъ се ѡбразѣ нѣкынѣмѣ лнцѣ блѡдецѧго ѣго. нѣ прѣвѣваѣтъ вѣщн рѧзлѧчено. ѧще нѣ вьсхощеть кто цѣловѧтн нѣвлѧемѣмн свон ѡбразѣ. вѣщн ѡбо прнплете се, ѡбразѣ же цѣловѧ. нѣ мнмошѣшѣ ѣмѣ съѡнѣде нѣ нстѣкѧнѣ, да ѣже рѧзлѧчнтн вѣщн зрьцѧлѧ. по томѣже ѡбразѣ нѣ нже нконѣ хѡвѣ нлн бѣмѧтере. нлн кого ѡ стѣнѣ цѣлѧен. ѧще нѣ прнплѣтѧѣтъ се вѣщн нѣ нконѣ нѣ вещь цѣлѧѧѣтъ. нѣ безъ вѣстн бѣвшѣ нѣзѡбразеніѣ, ѣмѣ же поклоненіе, прѣвѣ непокланѧѣмѧ вещь. ннчтоже покланѧющн пѡбѣѣ:~ Бѣдн прѣстенѣ вьѡбразѧемѣ ѡбразѣмѣ таже да вьѡбразѧѣтъ се на вѣскѣ. нѣ на смолѣ нѣ калѣ. начрътаніе же ѡбо нѣ печѧ ѣдннѧ непрѣмѣннѧ на сѣ, вѣщн же рѧзлѧчнн. за ѣже бо ннчтоже вѣщемѣ печѧты прнѡпцѧтн || **269б** нѣ бытн тон хытростѣѣ, сѣ рѧзлѧченіѧ на прѣстенн прѣвѣвающн. снце ѡбо нѣ хѡво пѡбѣе, ѧще нѣ рѧзлѧчннѣмѣ вѣщемѣ, вьѡбразнт се. непрнчестно іе вѣщемѣ вь хѡвѣ прѣвѣѧѣе съставѣ:~ Сѣѣннїе нконн вьстѣплѧемѣ нѣко да сїѣ зрѣще нѣ радн мннм се зрѣты, сѣ прьвоѡбразнѧѧ. нѣ вѣѧѧютъ намѣ вьвспоменѣтїѧ нѣ ѣтѣшеніе лювѣ еїѣже къ сѣ прьвоѡбразннѣ:~ "Слнко често нконн зрет се. толнко нже сїѣ зрѣщен

вЪздвнжѣт се. къ сн прѣвоѡбразнынмъ паметы н въжелѣнїѣ:~ "Аще ѡбо дхѡмъ н нстннною сльжба блженнѣн тронцн ѡ православынн прннашаѣт се. стѣнм же ѡбразымъ не сльжба ѡнѡ нѡ поклоненїе н цѣлованїе н чьсть. аще бо н чьсть ѡбразѣ на прѣвоѡбразное всходнтъ, нѡ сльжба блженнїе тронце їе ѣднныѣ, а не чьстнынн нконѣ. їако да не тварьсльжнтеле н вещьсльжнтеле възымнм се:~ На самом же ѡбо хѣ сльжнтелно поклоненїе н їествнѡ. ѣднн бо їе ѡ стѣе тронце по бжтѣвном ѣго їествѣ. на нконѣ же хѡвѣ, прнѡпцнтелно н ѣдннѡнменно. покланїаю бо се ѣмѣже на нен хѡ. ѣмѣже н за ѣже н выплѣтнтн въѡбразжѣмѡ || **270a** по тѣлесовннѡмъ зрѣнїн ѣго. ѣже їе прнѡпцнтелно поклоненїе н сьставно:~ "Іакоже бо н вѣра такѡ н сльжба стѣн тронцн ѡрече се. нже бо сльжен ѡбразѣ хѡвѣ ѡбрѣчет се тронцн сльже. н сьсѣжаѣ стѣн тронцн н ѡбразѣ, тронце бо їакоже рече се ѣже сльжнтн:~ "Аще тѣлесѣ сѣнъ раздѣланты немощно. прнстоѣцнѣѣ ѣмѣ всегда аще н не внднт се. ннже нконѣ хѡвѣ мощно раздѣланты ѣго. нѡ їакоже сѣнъ слнчною зарѣю їавлїаѣт се, такѡ н хѡва нкона въѡбразженїемъ вѣцн:~ Двоїмъ снмъ свѣѣ ѡ тѣлесн сѣнн н ѡбразѣ, н сѣнъ ѡбо знаменїе нѣкое тѣнько члѣка їавлїаѣтъ. ѡбразѣ же їавлѣнѣншеѣ. аще ѡбо ѣже прнсно ѣгоже нѣкогда, н ѣже по бытїѣ ѣгоже по лншенїѣ, н ѣже їавьствнѣншеѣ сцѣглаго лчше н ѡбразѣ ѡбо болшын сѣнн. нѡ ѡбо стѣн сѣнн н стѣ. н ѡспѣшнн ѡбразы н. тѣмже по нстннѣ многын паче стѣншын н чтѣншын:~ Хѣ ѡбо зрнт се въ ѡбразѣ своѣмъ, тѣ же сьстѡнт се въ немъ:~ Не їако бѡмъ нконамъ покланїаѣм се. ннже надежѣ спсѣнїѣ въ нн їмамы. ннже бжтѣвнѣѣ чьсть прннашаѣмъ, сїѣ же ѡбо ѣланне. нѡ ѣднно прнѡпцненїе н любовь || **270b** нашеѣ дше еюже їмамы къ прѣвоѡбразннїи ради такового поклоненїѣ нзыїавлїаѣмъ. тѣмже начрѣтанїѣ затрѣвшѣ се, їако дрѣвѡ празно ѣюже нѣкогда нконѣ сьжѣгаѣмъ:~ Крѣта ѡбо ѡбразѣ ѡ двої дрѣвѣсѣ сьвѣкѣплїающе. внѣгда же кто ѡ невѣрнынн поноснтъ^{нѣ}, їако дрѣвѣ покланїающн се. можемъ двоѣ дрѣвѣса разлчнвшѣ н ѡбразѣ крѣта разорнвшѣ, сїѣ вьмѣнїатн проста дрѣвѣса, н невѣрнаго заѡцатн. їако не дрѣвѡ нѡ ѡбразѣ крѣта почнтѣмъ:~ Сь страхѡмъ н нстннною да прнходнмъ н покланїаѣм се стѣнмъ нконамъ. н да вѣрѣѣмъ блгодѣтъ бжвнѣѣ прнходнты тѣмъ ѡсценїѣ прѣподавателнѣѣ:~ "Іакоже бо по їествѣ прѣвѣывающн неразлчнѣ стѣн тронцн, ѣлма снъ выплѣтн. нѣ сего радн речеть кто н ѡца н дѣѣ выплѣтнтн. такѡ по сьставѣ сьѣднннвшѣ се бжтѣв члѣтѣв снѣ н нераздѣланѣ прѣвѣывающн не понеже члѣкое ѡпнсѣѣт се ѣгѡ, н пншет се на нконѣ. сего радн н бжтѣв ѣго, ѡпнсѡваты се н напнсѡватн речеть кто. тамо ѡбо ѣмѣже по їествѣ сьвѣкѣплїенїѣ

не сънхваю́щѣ състави. за́де же ѣмѣже по съставѣ съединеніѣ не ѣзмѣтаю́щѣ
 ѿ своѣ прѣдѣль ѣства. || **271a** прѣдѣль бо бжтвѣ ѡбо невидимое же и
 неописанное. члчтвѣ же видное же и ѡписанное:~”Аще за ѣже хѣ плтѣѣ
 распетѣ ѣже съпострадатѣ и бжтѣво глѣдѣ нечѣстнѣво. ѡно ѡбо и за ѣже плтѣѣ
 ѡписоватѣ ѣмѣ. ѣже съѡписоваватѣ и бжтѣво глѣдѣ, пѣбнѣ нечѣстнѣво. и
 ѡно ѡбо бѣнѣстрастнѣнѣ, се же иконоборць:~ Многою и нензреченою ѣюже къ
 хѣ любовіѣ почнтаѣмѣ и покланѣмѣ се. и мѣствѣ иѣдеже походы илн посѣдѣ.
 не мѣствѣ покланѣю́щѣ просто. нѣ того радн ѣгоже въ нѣ съпрѣбываю́ща. и
 радн мѣствѣ ѡномѣ чѣствѣ възносець:~ иногово:~ Скверннѣнѣ ѡбо иѣдѣль
 прѣвоѡбразнаа лжна. бѣнѣ ѡбо, именовѣмы. бѣснѣ же ѡбо свѣцнѣ. чѣстнѣнѣ же
 иконѣ иѣстннѣна начелоѡбразнаа. снм же ѡбо хѣ, по члчкомѣ. снм же бѣдѣ. и
 инынѣмѣ ѡбразѣнѣ иже снмы похвалѣмѣмы и сѣнѣ. и сѣдѣ ѡбо ѡпѣбнѣше
 прѣвоѡбразннѣмѣ. тѣмѣже и ѡбразнѣ иѣко пѣбѣдѣ ѡннѣ же въсма ѡнѣ по въсемѣ
 несвоѣствннѣ. иже бытнѣ глѣют се и непрнчѣстннѣ. которѣнѣ бо несвѣцомѣ
 иѣствканѣ. иѣдѣлнѣ бо, ѡже, иѣко въдѣѣ погѣбѣлѣтѣ и растѣвѣатнѣ почнтаю́щѣнѣ
 тѣѣ. и иѣдѣлнѣ ѡбо, вѣщнѣ тѣкмо. иконнѣ же вѣщнѣ ѡбо. и тѣѣ, ѡсѣщенѣ же
 въѡбразѣмѣмы пѣбѣнѣ сѣнѣ:~

Библиография

Апресян 1974

Апресян Ю. Д., *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва, 1974.

Библия 1982

Библия, сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет, изд. Св. Синод на Българската църква, София, 1982.

Васильев et al. 1980

Васильев Л., Гроздановић М., Јовановић Б., Ново датирање српских рукописа у Библиотеци Румунске академије наука, *Археографски прилози*, 2, 1980, 41–69.

Волски 2013

Волски Я. М., Богомилите и светлината на Житието на св. Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий Търновски, *Palaeobulgarica*, 37/4, 2013, 74–81.

Гагова 2010

Гагова Н., Поръчвал ли е деспот Стефан Лазаревич превода на „Догматическо всеоръжие“ от Евтимий Зигавин, *Владетели и книги. Участието на южнославянския владетел в производството и употребата на книги през Средновековието (IX–XV в.): рецепцията на византийския модел*, София, 2010, 130–140.

Гроссу 1907

Гроссу Н. С., прот., *Преподобный Феодор Студит. Его время, жизнь и творения*, 1–2, Киев, 1907.

- Денев 1987
Денев Ив., Три избобичителни слова на св. Теодор Студит срещу иконоборците, *Духовна култура*, 10, 1987, 11–23.
- Иванова 1982
Иванова Кл., Похвалното слово за Йоан Поливотски от Евтимий Търновски, *Старобългарска литература*, 12, 1982, 30–53.
- 1987
Иванова Кл., О славянском переводе Паноплии догматики Евфимия Зигавина, *Исследования по древней и новой литературе*, Ленинград, 1987, 101–105.
- Илиева 2013
Илиева Т., *Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на “De fide orthodoxa”*, София, 2013.
- 2020
Илиева Т., Тринитарната терминология в Йоан-Екзарховия превод на Богословие, *Прилози, Отделение за лингвистика и литературна наука, МАНУ*, 45/1–2, 2020, 77–99.
- Иоан Дамаскин 2008
Иоан Дамаскин, Преп., *Точно изложение на православната вяра*, Света гора, Атон, 2008.
- Кенанов 1995
Кенанов Д., *Ораторската проза на Патриарх Евтимий Търновски*, Велико Търново, 1995.
- Коев 2011
Коев Т., *Догматическите формулировки на Седемте вселенски събора*, София, 2011.
- Максимович 2010
Максимович К. А., *Византийская Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели*, 1–2, Frankfurt am Main, 2010.
- Милтенов 2006
Милтенов Я., *Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция*, София, 2006.
- Павлов 2006
Павлов П., *Търновски светци и чудотворци*, Варна, 2006.
- Патриарх Евтимий 1990
Евтимий (Търновски), патр., *Съчинения*, съст. Кл. Иванова, София, 1990.
- РПЕ, 1–2
Речник на езика на Патриарх Евтимий, съст. А. Тотоманова, Т. Славова, А. Димитрова et al., София, 1–2, 2019–2020.
- СБЛ 1982
Стара българска литература, 2: *Ораторска проза*, съст. и ред. Л. Грашева, София, 1982.
- Сенина 2015
Жития византийских святых эпохи иконоборчества, 1, общ. ред. Т. А. Сениной (монахини Кассии), С.-Петербург, 2015.
- Сборник 1647
Книга глаголемая Сборник из 71 слова, Москва, 1647. [Переизд. Почаевской типографии, 1782] (<https://1slovo.sobornik.ru/text/sobornik/sobornik25.htm>).
- СтБР, 1–2
Старобългарски речник, под ред. на Д. Иванова-Мирчева, 1–2, София, 1999–2009.

Съчинения 2010

Съчинения на Българския Патриарх Евтимий (1375–1393) = Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393), Е. Калужняcki, с предговор от Д. Кенанов, Велико Търново, 2010.

Тасева 2021

Тасева Л., Материали за редупликацията на представката съ- в южнославянски средновековни текстове, *Sub specie aeternitatis: Сборник научных статей к 60-летию Вадима Борисовича Крысько*, отв. ред. И. М. Ладыженский, М. А. Пузина, Москва, 2021, 453–465.

Тенекеджиев 1988

Тенекеджиев Л., Учението на св. Йоан Дамаскин за почитането на св. икони, *Духовна култура*, 4, 1988, 12–22.

Тотоманова, Христов 2019

Тотоманова А-М., Христов Ив., ред., *Терминологичен речник на Йоан Екзарх*, София, 2019.

Феодор Студит 2011

Феодор Студит, преп., *Творения в 3 тома*, 2: Нравствено-аскетически творения. Догматико-полемически творения. Слова. Литургико-канонически творения (= Полное собрание творений святых отцов церкви и церковных писателей в русском переводе, 6), Москва, 2011.

Христов, Риболов 2019

Христов Ив., Риболов Св., ред., Св. Йоан Дамаскин, *Извор на знанието, 2: Точно изложение на православната вяра = The Fount of Knowledge, 2: An Exact Exposition of the Orthodox Faith, I* (= Fontes theologiae et philosophiae christianae), София, 2019.

Христов, Христова 2013

Христов Ив., Христова А., Понятийна структура и лингвистична характеристика на категориално-логическите термини във Философския трактат на Симеония сборник, *Български философски преглед*, 3, 2013, 15–61.

Христова-Шомова 2016

Христова-Шомова И., *Бог бе Слово. Етюди върху християнството, видяно през призмата на езика*, София, 2016.

Хубанчев 1993

Хубанчев А., Религиозно-философски възгледи и богословски проблеми в Похвално слово за св. Йоан Поливотски от св. Патриарх Евтимий Търновски, *Философски алтернативи*, 3, 1993, 104–113.

Цибранска-Костова 2019

Цибранска-Костова М., За лексиката с чужд произход в оригиналното творчество на Патриарх Евтимий, *Търновска книжовна школа*, 11/1, 2019, 268–282.

Яцимирский 1905

Яцимирский А. И., Славянские и русские рукописи румынских библиотек, *Сборник Отделения русского языка и словесности (СОРЯС)*, 79, 1905.

Berke 2011

Berke M., *An annotated edition of Euthymios Zigabenos, Panoplia Dogmatikē, Chapters 23–28*, Belfast, 2011.

Boeck 2015

Boeck El. N., *Imagining the Byzantine past: the perception of history in the illustrated manuscripts of Skylitzes and Manasses*, Cambridge, 2015.

СВІ 2021

A Companion to Byzantine Iconoclasm, M. Humphreys, ed. (= Brill's Companions to the Christian Tradition, 99), Leiden, 2021.

Flusin 2010

Flusin B., Le triomphe des images et la nouvelle définition de l'orthodoxie. À propos d'un chapitre du *De Cerimoniis* (I.37), A. Rigo, P. Ermilov, eds., *Orthodoxy and Heresy in Byzantium. The definition and the notion of orthodoxy and some other studies on the heresies and the non-Christian religions* (= Quaderni di Nέα Πώμη, 4), Rome, 2010, 3–20.

Kałużniacki 1901

Kałużniacki E., *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393)*, Wien, 1901 [Variorum repr.: London, 1971, introd. Iv. Dujčev].

Kotter 1973

Kotter B., *Die Schriften des Johannes von Damaskos, 2: Expositio Fidei* (= Patristische Texte und Studien, 12), Berlin, 1973.

Lampe 1961

Lampe G. W. H., ed., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, 1961.

LS 1996

Liddell H. G., Scott R., eds., *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1996.

Migne 1864

Migne J.-P., *De sacris imaginibus adversus Constantinum Cabalinum*, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, 95, Parisiis, 1864, 310–345.

——— 1865

Migne J.-P., *Euthymii Zigabeni, Panoplia Dogmatica*, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, 130, Parisiis, 1865.

——— 1903

Migne J.-P., S. P. N. Theodori Studitae, *Opera omnia*, *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, tomus unicus, 99, Parisiis, 1903.

Mircea 2005

Mircea I., *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, révision du texte slave P. Bojčeva, révision du texte français S. Todorova, Sofia, 2005.

ODB 1991

Oxford Dictionary of Byzantium, Al. P. Kazhdan, ed., Oxford, 1991.

Panaiteescu 1959

Panaiteescu P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR*, 1, București, 1959.

Rigo 2009

Rigo A., "La Panoplie dogmatique" d'Euthyme Zigabène: les Pères de l'Église, l'empereur et les hérésies du présent, A. Rigo, P. Ermilov, eds., *Byzantine theologians. The systematization of their own doctrine and their perception of foreign doctrines* (= Quaderni di Nέα Πώμη, 3), Rome, 2009, 19–32.

Mariyana Tsibranska-Kostova

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

The Eternal Topics of Orthodoxy: Patriarch Euthymios and Euthymios Zigabenos about Iconoclasm (Linguistic Aspects)

Abstract

The author attempts to analyze the linguistic representation of iconoclasm in "The Eulogy for Ioan Polivotski" by Patriarch Euthymius of Tarnovo, and in the title *Κατὰ εἰκονομάχων* from the Slavonic translation of Euthymius Zigabene's "Panoplia Dogmatica". The two sources differ from each other in specific features which excludes the possibility of searching a direct textual and

linguistic correlation, but allows to speak about a common thematic frame and linguistic tendencies. Patriarch Euthymius' work aims to achieve moral and political unity in face of the Ottoman threat to the Balkans. The translation of "Panoplia Dogmatica" in the very beginning of the 15th century is a spiritual answer of the Mount Athos monastic brotherhood at the same historical moment. The actualization of the iconoclasm issue in the second half of the 14th – the beginning of the 15th centuries is not accidental. The literary legacy of Orthodoxy has always been an armor in the defense of spiritual values and a factor in the consolidation between people, ruler and religion in turbulent historical times. To prove this thesis, lexical comparisons are made in the lexicon against iconoclasm of the two works in key semantic fields: names of iconoclasts, the semantic lines icon-idol; words terms, composita, etc. As an appendix, the text of the unique preserved copy of the title against the iconoclasts in Slavonic translation is added according to manuscript Ms. Slav. BAR 296 from the Library of the Romanian Academy.

Keywords

iconoclasm, Eulogy for Ioan Polivotski, Panoplia Dogmatica

References

- Apresyan Yu. D., *Leksicheskaia semantika. Sinonimicheskie sredstva iazyka*, Moscow, 1974.
- Berke M., *An annotated edition of Euthymios Zigabenos, Panoplia Dogmatikē, Chapters 23–28*, Belfast, 2011.
- Boeck El. N., *Imagining the Byzantine past: the perception of history in the illustrated manuscripts of Skylitzes and Manasses*, Cambridge, 2015.
- Christov Iv., Hristova A., Conceptual Structure and Linguistic Characteristics of the Categorical and Logical Terms in the Miscellany of Tzar Symeon, *Bulgarian Philosophical Review*, 3, 2013, 15–61.
- Christov Iv., Ribolov Sv., eds., John of Damascus, *The Fount of Knowledge, 2: An Exact Exposition of the Orthodox Faith*, 1 (= Fontes theologiae et philosophiae christianae), Sofia, 2019.
- Denev Iv., Tri izoblichitelni slova na Sv. Teodor Studit sreshtu ikonobortsite, *Dukhovna kultura*, 10, 1987, 11–23.
- Flusin B., Le triomphe des images et la nouvelle définition de l'orthodoxie. À propos d'un chapitre du De Cerimoniis (I.37), A. Rigo, P. Ermilov, eds., *Orthodoxy and Heresy in Byzantium. The definition and the notion of orthodoxy and some other studies on the heresies and the non-Christian religions* (= Quaderni di Nea Rhome, 4), Rome, 2010, 3–20.
- Gagova N., Poruchval li e despot Stefan Lazarevich prevoda na „Dogmatichesko vseoruzhie“ ot Evtimii Zigavin, *Rulers and Books. The Participation of South Slavic Rulers in Bookproduction and Book Use During The Middleages (9th–15th century): Reception of The Byzantine Model*, Sofia, 2010, 130–140.
- Grasheva L., ed., *Stara bulgarska literatura, 2: Oratorska proza*, Sofia, 1982.
- Hristova-Shomova I., *Bog be slovo: etiudi vurkhu khristianstvoto, vidiano prez prizmata na ezika*, Sofia, 2016.
- Hubanchev A., Religious-Philosophical and Theological Issues of St. Evtimiy Turnovski Praise for St. John Polivotski, *Philosophical Alternatives*, 3, 1993, 104–113.
- Humphreys M., ed., *A Companion to Byzantine Iconoclasm* (= Brill's Companions to the Christian Tradition, 99), Leiden, 2021.
- Ilieva T., *Terminological vocabulary in the translation of „De Fide Orthodoxa“ by John Exarch*, Sofia, 2013.
- Ilieva T., The Trinitarian Terms in John The Exarch's Translation of "De Fide Orthodoxa", *Contributions. Section of Linguistic and Literary Sciences*, 45/1–2, 2020, 77–99.
- Ivanova Kl., ed., Patriarkh Evtimii, *Suchineniia*, Sofia, 1990.
- Ivanova Kl., O slavianskom perevode Panopl'ii dogmatiki Evfimiia Zigavina, *Issledovaniia po drevnei i novoi literature*, Leningrad, 1987, 101–105.
- Ivanova Kl., Pokhvalnoto slovo za Ioan Polivotski ot Evtimii Turnovski, *Medieval Bulgarian Literature*, 12, 1982, 30–53.
- Kassia (Senina T.), nun., ed., *Zhit'ia vizantiiskikh sviatykh epokhi ikonoborchestva*, 1, St. Petersburg, 2015.
- Kenanov D., ed., Kaľuźniacki E., *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393)*, Veličko Tarnovo, 2010.

Kenanov D., *Oratorskata proza na Patriarkh Evtimii Turnovski*, Veliko Tarnovo, 1995.

Koev T., *Dogmaticeskite formulirovki na Sedemte vselenski subora*, Sofia, 2011.

Kotter B., *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, 2: *Expositio Fidei* (= Patristische Texte und Studien, 12), Berlin, 1973.

Lampe G. W. H., ed., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, 1961.

Liddell H. G., Scott R., eds., *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1996.

Maksimovich K. A., *Vizantiiskaia Cintagma 14 titulov bez tolkovanii v drevnebolgarskom perevode. Slaviano-grecheskii, grechesko-slavianskii i obratnyi (slavianskii) slovoukazateli*, 1–2, Frankfurt am Main, 2010.

Miltenov Ya., *Dialozite na Psevdo-Kesarii v slavianskata rukopisna traditsia*, Sofia, 2006.

Mircea I., *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, révision du texte slave P. Bojčeva, révision du texte français S. Todorova, Sofia, 2005.

Panaitescu P., *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR*, 1, București, 1959.

Rigo A., "La Panoplie dogmatique" d'Euthyme Zigabène: les Pères de l'Église, l'empereur et les

hérésies du présent, A. Rigo, P. Ermilov, eds., *Byzantine theologians. The systematization of their own doctrine and their perception of foreign doctrines* (= Quaderni di Nea Rhome, 3), Rome, 2009, 19–32.

Taseva L., Materiali za reduplikatsiata na predstavnata su- v iuzhnoslavianski srednovekovni tekstove, Ladyženskij I. M., Puzina M. A., eds., *Sub specie aeternitatis: sbornik nauchnykh statei k 60-letiiu Vadima Borisovicha Krysk'o*, Moscow, 2021, 453–465.

Tenekedjiev L., Uchenieto na sv. Ioan Damaskin za pochitaneto na sv. ikoni, *Dukhovna kultura*, 4, 1988, 12–22.

Totomanova A.-M., Christov Iv., eds., *Terminologichen rechnik na Ioan Ekzarkh*, Sofia, 2019.

Tsibranska-Kostova M., About the Vocabulary with Foreign Origin in Patriarch Euthymius' Original Works, *Tarnovo Literary School*, 11/1, 2019, 268–282.

Vasiljev L., Grozdanović M., Jovanović B., Novo datiranje srpskih rukopisa u Biblioteci Rumunске akademije nauka, *Arheografski prilozi*, 2, 1980, 41–69.

Wolski J. M., Bogomils in View of the Life of Hilarion of Moglena by Euthymius of Tarnovo, *Palaeobulgarica*, 37/4, 2013, 74–81.

Марияна Цибранска-Костова, доктор на филологическите науки,
професор Института за български език на БАН,
София 1619, бул. Шипченски проход, № 52, бл. 17
България / Bulgaria
m.tsibranska@gmail.com; tzibran@abv.bg

Received November 1, 2021